

Kırgızlar'da Kurban Fenomeni

DURMUŞ ARIK
DR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-mail: arik@divinity.ankara.edu.tr

abstract

The Phenomenon of Sacrifice in Kyrgyz People. The Kyrgyz people, who are considered one of the ancient peoples in the history of the Turks, have continued old traditions, customs and beliefs of the Turk peoples up to our time. The most attractive ones of them are the beliefs and the customs connected with sacrifice. The Kyrgyz people have continued the custom of sacrifice, which has still been the most important custom in the lives of Turks and Central Asian people. Therefore, the research of sacrificial custom of the Kyrgyz people contributes to understanding the religious history of the Turk people. The custom of sacrifice of the Kyrgyz people is researched and analysed in this article.

key words

Kyrgyz, Sacrifice, Offering, Libation, Traditional Turkic Religion

1. Giriş

İnsanların, yüce varlık ya da varlıkları etkilemek, teskin etmek, onlara şükran duygularını ifade etmek, onlardan bir şeyler dilemek ya da günahlarını affettirmek, onların rızasını kazanmak, kötülüklerinden korunmak gibi nedenlerle icra ettikleri çeşitli ibadet ve uygulamaların en önemlilerinden birini kurban törenleri teşkil etmiştir.¹ Evrensel bir fenomen olan kurban, öteden beri dinlerde vazgeçilmez uygulamalardan biri olmuştur. Türk tarihinin bilinen en eski topluluklarından biri olan Kırgızlar, İslâmı kabul ettikten sonra da genel olarak Geleneksel Türk Dini diyebileceğimiz inanış ve uygulamaları günümüze kadar canlı biçimde taşımıştır.² Bu inanış ve uygu-

¹ Bkz. Şimasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 226; Eric J. Sharpe, *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, (Çev. Ahmet Güç), Arasta Yayınları, Bursa 2000, s. 44-46; Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban*, Ankara 2003, s. 11-14.

² Kırgızların İslâmı kabulü ile ilgili geniş bilgi için bkz. Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslâmiyet*, SEK Yayınları, Ankara 1999.

lamalardan en çok kurbanla ilgili olanlar dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Kırgızlardaki kurban uygulamasının incelenmesi, Türk din tarihinin ve geleneksel Türk inanışlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu makalede, konuyla ilgili kaynak eserler, gözlemlerimiz ve Kırgızlar arasından seçilen kaynak kişilerle yapılan görüşmeler esas alınarak Kırgızlardaki kurban fenomeni ortaya konulmaya ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

2. Kurban Sözü ve Kurbanın Amacı

Maddî ve manevî yakınlık anlamına gelen Arapça "kurban" sözü dinî terminolojide, kendisiyle Tanrıya yaklaşılacak şeyi ifade eder. Aynı zamanda batı dillerinde kurban karşılığında kullanılan sözlerde (*sacrifice, offering*) "bir nesnenin tanrıya sunulması" gibi ortak anlamlar bulunur. Türklerde kanlı kurbanlara *tayılga* ya da *hayılga*, saçıya ise *saçılga* ya da *çaçılga* denir.³ M. Yudahin, Kırgız Sözlüğü'nde Kırgızca, kurban vermek anlamında *tayı*, ölünün ruhuna kurban sunmak için de *azır tayı* sözüne yer verir.⁴ Günümüzde Kırgızlarda kurbanı ifade etmek için Arapça'dan alınan, Kırgızca söylenişleriyle *kurman* ve Farsça'dan alındığı anlaşılan *kudayı* sözleri yaygın olarak kullanılır.

Türklerin sosyal yaşamının her aşamasında kurbanın önemli bir yeri bulunmuştur. Türkler Tanrıya yakarış, ata ruhlarını anma, bereket dilekleri, doğum, toy-düğün, şölen, bayramlar, antlaşmalar, ölüm ve mezar ziyareti gibi çeşitli durumlarda kurban sunmuştur. Bu çerçevede Kırgızların yaşamında da öteden beri kurban önemli yer almıştır. Çin ve İslâm kaynaklarına göre eski Kırgızlarda kurban için muayyen bir zamana rastlanmamıştır. Bunun yanında Kırgızlar, İslâmı kabulden önce, Tanrıya (*Tengir*), ata ruhlarına (*arvah*), yer-su (*cer-su*: kutsal dağ, orman, su v.b.) ruhlarına, ocağın ve çocukların koruyucusu kabul edilen *Umay Ene*'ye kurban sunmuştur.⁵

Kırgızlarda kurban uygulamasının amaçları arasında Tanrıya şükretmek, Tanrıdan bir dileğin kabul edilmesini istemek, ata ruhlarını anmak, ölmüşlerin sevabını artırmak, sevap kazanmak, çeşitli hastalıklardan kurtulmak

³ Bkz. Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 100; Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 129-130; Ahmet Gökbel, "Türk Halk İnançlarında Din ve Din Anlayışı (Kurban Kültü Örneği)", *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2000, s. 182-185, 192-193; Kurban teriminin etimolojik yapısı ve bu terime yüklenen anlamlar hakkında geniş bilgi için bkz. Güç, s. 1-11.

⁴ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. A. Taymas), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, Cilt II, s. 718.

⁵ Bkz. D.W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev., N. Uluğtuğ), Ankara 1996, s. 69; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 8; Güç, s. 127-140. Karşılaştırma için bkz. Durmuş Arık, *Çuvaşların Dini İnanışları Üzerine Bir Araştırma*, (Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2002, s. 53-57.

yanında kurban aracılığıyla akraba, dost ve komşuların duasını almak gibi düşünceler de bulunur. Kırgızların yaşamında insanın doğumundan ölümüne kadar geniş bir dönemde uygulanan kurban, ölümden sonraki dönemlerde de çeşitli anma törenleriyle devam eder. Bu inanış ve uygulamalar diğer Türk topluluklarındakilerle de ortaklık ve paralellik gösterir. Asırlardır süregelen ve Manas destanında da sıkça söz edilen kurban fenomeni, Kırgızlarda günümüzde tertip edilen her türlü törende, toyda, ziyafette, ölüm olayında, ata ruhlarının anılmasında ve diğer bazı durumlarda gerçekleştirilir.

3. Kurban Türleri

Kırgızlarda genel olarak iki türlü kurban uygulamasına rastlanır. Bunlar; çeşitli hayvanları kesmek suretiyle gerçekleştirilen "kanlı kurban", diğeri ise hayvanlar dışındaki sunulardan (*saçı - libation*) oluşan "kansız kurban"dır.

3.1. Kanlı Kurban Uygulaması

Kırgızlarda kanlı kurban uygulamasında genellikle kurban olarak şu hayvanlar seçilir; at, sığır, koyun, keçi, topoz (Çin mandası), deve, bazen de tavuk ya da horoz. Öteden beri Türk topluluklarında genellikle erkek hayvanlar kurban olarak tercih edilir ve bunların en makbul olanının da at olduğuna inanılır.⁶ Kırgızlar, alında beyaz bulunan genç kısrağı, Tanrının beğendiğine ve ruhların hoşuna giden kurban olduğuna inanır. Bu yüzden Manas destanında kahramanların kurban olarak *ak boz kısrağı* tercih ettiği bildirilir.⁷ Kırgızlarda keçi kurban olarak daha az tercih edilir. Günümüzde "kan akıtma" adı altında yapılan uygulamalarda ise tavuk ya da horozun kesildiği görülür. Kırgızlar, deve eti yemenin ruh için şifalı olduğuna inanır ve deveyi kutsal bir hayvan kabul eder. Bundan dolayı onlar ancak evde büyük bir bahtsızlık olduğunda kurban olarak deve keser.⁸ Kurban edilen hayvanın kanının akıtılmasına, kemiklerinin kırılmamasına, köpeklere verilmemesine dikkat edilir ve bu kemiklerin ateşte yakılmasına ya da yere gömülmesine özen gösterilir. Türk toplulukları arasında kurban olarak kesilen atın kafatasının bir sıruk üzerine asılmasına ise yaygın olarak rastlanır.⁹

⁶ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1994, s. 294; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 100; Güç, s. 130-133.

⁷ Bkz. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 101; Ünver Günay-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Ocak Yayınları, İstanbul 1998, s. 77-78.

⁸ W Radloff, *Sibirya'dan*, (Çev. Ahmet Temir), MEB Yayınları, İstanbul 1994, Cilt II, s. 232.

⁹ Bkz. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 101; Güç, s. 140; Gökbel, s. 189, 194-195. Hunların Tanrıya ve Yer-Su'ya sundukları kurbanlar genellikle atlardan oluşmuş, kurbanın kanı ağaçların etrafına dökülmüş, kurbanın başı ve derisi ise ağaçların dallarına asılmıştır. (Bkz. M. Kalankatuklu, *Albanya Tarihi*, (Çev. Z.M. Bünyatov), Bakü 1993, 156, 160-161). Benzer bir

Kırgızlarda kanlı kurban uygulamasını, geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen kurban uygulamaları ve diğer durumlarda sunulan kurban uygulamaları olarak iki ana grupta incelemek mümkündür.

3.1.1. Geçiş Dönemlerinde Gerçekleştirilen Kurban Uygulamaları

Birçok toplumda olduğu gibi bütün Türk topluluklarında da geçiş dönemleri olarak belirlenen doğuma, evliliğe, ölüme özel bir önem verilir ve bu dönemlerle ilgili çeşitli inanışlara ve uygulamalara rastlanır. Bu inanış ve uygulamalar arasında kurbanla ilgili olanlar da yer alır.

a. Doğum ve Çocukla İlgili Uygulamalar

Kırgız yaşamında kurban sunusuna doğumla ilgili uygulamalar arasında rastlanır. Genellikle çocuğu olmayan Kırgızlar çocuk sahibi olma dileğiyle kurban keserek halka ziyafet verir. Bazen aynı amaçla kutsal kabul edilen yerleri ziyaret ederek kurbanlarını bu yerlerde sunarlar. Manas destanında Yakup Han, eşinin kısırlığından şikayet ederek, “mezarları ve yarıları ziyaret etmediğinden, kutlu yerlerde yuvarlanmadığından, kutlu pınarlarda geceyip çocuk istemediğinden”¹⁰ yakınır. Çocuk sahibi olmak arzusu ile kutsal yerlerin, ağaçların ve mezarların ziyaret edilmesi inanış ve adeti, genel olarak bütün Türklerin inanışları arasında yer alır. Bu inanışlar adak ve ziyaret inanışları şeklinde Müslümanlaşmak suretiyle İslâmî dönemde de varlığını sürdürür.

Kırgız ve Kazaklarda çocuğu olmayan bazı kadınlar, kutsal kabul ettikleri yerlerde yetişen, tek büyüyen ağacın, bir pınarın veya suyun yanında kurban keser, orada geceler. Böyle bir yere giderek koyun kesen Kırgızlar, koyunun etini pişirerek ziyaret yerindeki halka ziyafet verirler. Bazen bu kurbanlar, aynı amaçla kişinin kendi yaşadığı yerdeki insanlara ikram edilir.¹¹ Kırgızlarda çocuğu doğmayan veya çocuğu yaşamayan kadınlar ölen kaynatalarının kabrine giderek, orada bir gece kalır ve kurban keser.¹² Bu tür kurban uygulamasına Kırgızlar, Allah rızası için verilen ziyafeti ifade etmek için kullanılan *kudayı* adını verir.

uygulamaya Çuvaşlarda da rastlanmış ve Çuvaş yerleşim birimlerinde korkuluklar, ya da ağaçlar üzerinde at kafataslarının asılı olduğu gözlenmiştir. (Bkz. Arık, *Çuvaşların Dinî İnanışları Üzerine Bir Araştırma*, s. 53-57).

¹⁰ *Manas Destanı*, (Çev. Abdulkadir İnan), MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 6.

¹¹ Bkz. B. S. Soltonoyev, “Kızıl Kırgız Tarihi”, *Kırgızdar*, (Haz. K. Cusupov), Bişkek 1993, Cilt II, s. 227; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 168; Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, 67-70.

¹² Bkz. Bkz. B. Soltonoyev, “Kırgızların Kadim Tarihiden”, *Kırgızlar*, Bişkek 1999, s. 420-421; Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri*, ASAM Yayınları, Ankara 2000, s. 219; Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 73.

Çocuğun doğduğu gün, doğum yapan annenin ve yeni doğan bebeğin sağlıklı olması durumunda şükür niteliğinde Allah'ın adı anılarak bir kurban kesilir. Kırgızlarda bu uygulamaya *tülöö* (dilek), *aksarbaşıl*, ya da *sadaga* adı verilir. Bu uygulamada kesilen koyunun eti loğusa kadına azar azar yedirilir ve onun bir anlamda eski sağlığına kavuşmasına yardım edilir.¹³ Çocuk doğduktan sonra ad koyma töreninde de ak-boz kısrak kesilir. Daha sonra, çocuğun doğumunu müteakip pişirilmesi gelenek olan hamur ve etten oluşan yemeklerin ikram edildiği, bebeğe saygı ve onun dünyaya gelişini kutlama anlamına gelen *centek toy* yapılır. Koyun ya da keçi kesilerek halka ziyafet verilen bu toya gelen konuklar *köründük* adı altında eyer takımı, tay, tosun, koyun, kuzu gibi çeşitli hediyeler getirir. Yemekten sonra katılanlar çocuk ve aile için duada bulunur. Yapılan dualar genellikle, *beşik boongor bek bolsun* (Beşik bağınız sağlam olsun.), *tukumungar köböysün* (Tohumunuz –nesliniz- çoğalsın.), çocuk için de, yolu açık olsun, anne-babasıyla beraber olsun, zengin ve mutlu olsun, arkasından çocuk gelsin, şeklindedir.¹⁴ Çocuğun doğumundan bir hafta ya da kırk gün sonra gerçekleştirilen törenlerden biri de *beşik toy*dur. Yakınların davet edildiği bu tören için koyun, sığır ya da at kesilebilir. Bu törene gelenler de çeşitli hediyeler getirerek çocuk sahibi olan yakınlarının sevincine ortak olurlar. Özellikle gelinin anne-babasının törene katılması gerekir. Onlar torunları için bir beşik, kızı, damadı ve dünürleri için de hediyeler getirirler. Erkek tarafın anne-babası da beşik toya gelen dünürlerine hediyeler vererek akrabalık bağına güçlendirirler.¹⁵

Kırgızlar çocukları nazardan korumak amacıyla da kurban uygulamasına başvururlar. Bu uygulamayla ilgili, Manas Destanında Köketay Hanın, avlanırken kundak içinde bir erkek çocuk bulduğu, onu evlat edindiği, eve döndükten sonra, bir toy yapıp nazardan korunması için çocuğun başına "puhu" tüyü taktığı anlatılır ve çocuğun baş sadakası için her gün altı teke ile dört oğlak kurban kestirdiği kaydedilir.¹⁶

Kırgızlarda bazı ailelerin çocukları doğumdan sonra uzun süre yaşamaz ve ölürse, onları yaşatmak için inanışlara bağlı olarak çeşitli koruyucu tedbirler alınır. Bu tedbirler arasında kurban uygulaması da yer alır. Bu uygulamalarda koyun kesilir ve yalnızca yaşlılar davet edilerek onlara ziyafet verilir. Kesilen kurban etinin, hayvanın *tomukuna*¹⁷ diş değdirmen denil-

¹³ Bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 113.

¹⁴ Bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde ...*, s. 120-122.

¹⁵ Bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 122-127.

¹⁶ *Manas Destanı*, s. 46.

¹⁷ Kırgızca'da hayvanların bacaklarındaki diz kapağı kısmına *tomuk* denir. Kırgızlarda *tomukla* ilgili çeşitli inanış ve uygulamalara rastlanır. Mesela; et yerken *tomuka* diş değerse dişlerin

mesi ve çocuğun yaşaması için Tanrıya dua edilmesi gerekir. Kesilen koyunun kemiklerinin toplanıp, beyaz kefene sarılarak kabristana gömülmesi uygun görülür. Bu uygulamadan sonra, doğan çocukların yaşayacağına inanılır. Kırgızistan'ın güneyinde eski bir inanış olarak değerlendirilen bu uygulamaya günümüzde kuzeyde sıkça rastlanır.¹⁸

Uzun yıllar sonra çocuk sahibi olan Kırgızlar çocuğun başının tepesinde bir tutam saç bırakır. Bu saç yedi yıl boyunca tıraş edilmez. Çocuk yedi yaşına geldiğinde, bir türbe ya da kutsal bir yer ziyaret edilir. Orada kurban kesilerek kan akıtılır ve yaşlı birine çocuğun saçları kestirilir. Kesilen saç burada bırakılır ve "Ben çocuğu aldım, sen de saçı al." denir. Ziyaret yerindeki ulu kişinin çocuğu sakınacağına, kötülüklerden, tehlikelerden ve ölümden koruyacağına inanılır. Son zamanlarda bu uygulamada saçın yerini bir bez parçasına bıraktığı görülür. Birinin erkek çocuğu olduğunda ise oğlak kesip *kökbörü*¹⁹ oyunu oynatır, oyundan sonra ziyafet verir.

Çocuk adım atmaya ve yürümeye başladığında Kırgızlar *tuşoo kesüü toyu*²⁰ adını verdikleri bir tören yapar. Bu törende de bir kurban uygulama-

döküleceğine dair bir inanış vardır. Bazı bölgelerde *tomuk*, bir bohça içinde saklanır; *tomuk* ne kadar iyi muhafaza edilirse *tomukun* da onu muhafaza eden aileyi her türlü kötülükten koruyacağına inanılır. Ayrıca, kesilen hayvan koyun ya da keçi olursa bu hayvanların etinin ve kemiklerinin ilikli kemik (*cilik*, *ustukan*) olarak parçalanmasına özen gösterilir. Her koyun ve keçide 12 ilikli kemik bulunur ve bu ilikli kemiklerin konuklara ikram edilmesi onlara verilen değeri gösterir.

¹⁸ Kurban Aydayev, Oş-Özgön, Kızılkırman Köyü, Doğum Tarihi 1934; Zamir Coşbayev, Narın-Koçkor, Dönaliş Köyü, Doğum Tarihi 1952; Nurtacı Kalyeva, Oş-Nookat, Şankol Köyü, Doğum Tarihi 1965; Esenbay Mamitov, Oş-Nookat, Karataş Köyü, Doğum Tarihi 1922; Gülmayram Mayramova, Oş-Özgön, Kızılkırman Köyü, Doğum Tarihi 1944; Coldoş Sadraliev, Narın-Koçkor, Doğum Tarihi 1954; Saparbek Sıdıkov, Narın-Koçkor, Doğum Tarihi 1939 ile 2004 yılında çeşitli tarihlerde yapılan söyleşilerden. Ayrıca bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 75. Eski Türklerde ruhun kandan sonra ikinci ikametgahının kemikler olduğuna inanılırdı. Bu nedenle kurban kemikleri kırılmadan, yakılmadan ya da köpeklere verilmeden muhafaza edilir, bir kaba konularak kayın ağacına asılırdı. Kemiklerin en küçük parçasına kadar korunması gerekirdi. (Bkz. Gökbel, s. 189).

¹⁹ Kökbörü: At üstünde oynanan ve kesilerek oyun sahasına bırakılan tekeyi çekişmek suretiyle yapılan yarış ve koşu oyunudur.

²⁰ Bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 127-130. Kırgızların "tuşoo kesüü toyu" Türkiye'de "köstek kesme" adıyla uygulanır. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde benzerlik gösteren bu uygulama Bolu'nun Gerede yöresinde ve çevresinde şöyle gerçekleşir: Kösteği kesilecek çocuğun iki bacağı arasına ip bağlanır, eline yiyecek bir şey ya da para, güzel yürüten bir çocuğun eline de bir bıçak verilir. Elinde bıçak olan çocuk, kösteği kesilecek çocuğun bacaklarına bağlanan ipi keser, bir tokat vurur. Çocuğun elindeki yiyeceği veya parayı alır ve koşarak kaçar. Köstek kesmeyle ilgili bir başka uygulama şekli ise şöyledir: Çocuğun yakınlarından biri sabah erken evden çıkarken çocuğun iki ayağına bir ip bağlar, Kur'an'ın el-İhlas suresini okuyarak ipi keser ve arkasına bakmadan gider. Bundan sonra çocuğun iyi yürüyeceğine inanılır. (Durmuş Arık, "Geredede Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri", *Geçmişten Günümüze*

sı gerçekleşir. Törenin amacı çocuğun iyi yürümesi, kendine güvenmesi ve yaşamında zorluklarla karşılaşmamasıdır. 7-12 yaş arası çocukların katıldığı törende çocuklar arasında koşu düzenlenir. Koşuda birinci gelen, yeni yürümeye başlayan çocuğun iki ayağına bağlanan ipi keser. Bu tören için genellikle bir koyun kesilir, ayrıca çeşitli oyun ve eğlenceler düzenlenir. Törene ve törende verilen ziyafete katılanlar çocuk için; *balanın colu açık kadama bekem bolsun!* (Çocuğun yolu açık, adımı sağlam olsun!) şeklinde dua eder.

Erkek çocuklar için 3, 5, 7 ya da 9 yaşlarında sünnet töreni yapılır. Kırgızca söylenişle *sünnötkö oturguzuu, çocuk kestirüü, sünnöt toyu* adları ile bilinen sünnet töreninde de bir hayvan kesilir.

Erkek çocuklar olgunluk çağına erişip askere gideceklerinde sağ salim gidip dönmesi; askerlikten sonra da sağlıklı döndüğü için bir koyun kesip akrabalara ve komşulara ziyafet verilir, katılanların duası alınır ve Tanrıya bu vesileyle şükredilir.

b. Evlilikle İlgili Uygulamalar

Eski Türklerde toplumun çekirdeğini oluşturan ailenin sembolü ev, evin sembolü de ocaktır. Bu yüzden aileye verilen önem, Türklerde eve, eşige ve ocağa kutsallık kazandırır. Evlilik ve gelin alma törenlerinde ise çok eski zamanlardan beri "saçı" ve "kurban" uygulamalarına rastlanır. Evlilik törenlerinde gerçekleştirilen saç, ailenin yeni üyesi olan gelini kocasının ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ritüelidir.²¹ Kırgız-Kazaklarda ve Başkurlarda gelin ocaktaki ateşe yağ atıp secde eder, Başkurlarda kayın pederinin suyunu içtiği ırmak, pınar ve göl sularına paralar saçar. Bu uygulamalara, ateş ve su ile ilgili koruyucu önlemler olarak başvurulur. Kız kaçırma yoluyla evlenmelerde Yakutlarda, kırmızı saçısı kötü ruhların zararlı etkilerine ve diğer tehlikelere karşı koruyucu önlem olarak kendini gösterir.²² Temelinde dinî inanışların bulunduğu anlaşılan saç uygulaması, Türk toplulukları arasında günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Gerede. Gerede Belediyesi Yayınları, Gerede 2000, s. 223). Benzer uygulamaya Azerbaycan Türklerinde de rastlanır. Onlar çocuğun geç yürümesi ya da konuşması durumunda "çocuğa çille basmış" derler. Çille basan çocuk akan suyun üstünde tutulur, iki ayak veya el başparmakları ipe bağlanır ve el-İhlas süresi okunarak makasla ip kesilir, "çilleni kestim" denir. Çocuk da çilleden kurtulmuş olur. (Bkz. D. Arık. *Azerbaycan Türklerinin Dinî Tarihi ve Halk İnanışları*, Öztepe Matbaacılık, Ankara 2005, s. 139).

²¹ Bkz. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 167; Güç, s. 133-134.

²² Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, Cilt II, s. 331, 522; Günay-Güngör, s. 84.

Kırgızların evlilik törenlerinde (toy) mutlaka kurban kesilir. Bu törenlerde kız ve erkek tarafı at, inek, koyun, keçi gibi hayvanlardan birkaçını keser ve konuklara ikram ederek toyu gerçekleştirir. Toya kadar ve toydan sonra çeşitli aşamalarda kurban uygulamasının da yer aldığı örf ve adetler yerine getirilir. Toya kadar; *bata toy*²³, *söykö saluu* (söz kesme), *sep dayardoo* (çeyiz hazırlama) toydan sonra ise *sep cıyuu*²⁴, *küyöö çakırık* (damadı davet), *kızdı törkülütüü* (kızın baba evini ziyareti)²⁵ gibi aşamalar bulunur.

Saçının bir başka türü *kökbörü* oyununda görülür. Bu oyun oynanacağı zaman torpok (dana) veya teke kesilir. Oyundan sonra kesilen bu hayvanlar oyunu kazananlara verilir ya da hep beraber yenilir.

c. Ölümle İlgili Uygulamalar

Kırgızlarda "atalar inanişi" geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça güçlüdür ve bundan dolayı ata mezarlarını oluşturan kurganlara saygı duyulur. Kırgızların yaşamında kurban uygulaması daha çok ölümle ve atalar inanişiyle ilişkilidir. Ata ruhlarına kurban sunmak, saçılar saçmak Kırgızlarda bir görev kabul edilir. Manas Destanında Manas'ın oğlu Semetey'in, babasının kabrini ziyaret ederek onun ruhu için ak-boz kısırak kurban ettiği bildirilir.²⁶

²³ Kız tarafının erkek tarafından istediği *kaling* (mehir) içinde genellikle koyun da yer alır. Koyun sayısı çift sayıda (2, 4, 6...) olur. Bazen kızın babasının binmesi için iyi bir at istenir. *Kaling* içinde yer alan koyunlardan biri ya da birkaçı kesilerek komşu ve akrabalara ziyafet verilir. Ziyafete katılanlardan yeni evlenecek gençler için dua etmeleri beklenir.

²⁴ Gelin alınırken *sep cıyuu* (çeyizi yığma) töreninde kız tarafın yakın hanım akrabaları çeyizi yerleştirir. Başta erkeğin anne ve babası olmak üzere, erkek tarafın akraba ve komşuları bunlara görümlük verir.

²⁵ Düğünden sonra damat da gelin de kızın ana-babasına görünmez, onların yanına gidemez, onları ziyaret edemez. Ziyaret edilmesi için *küyöö çakırık* ve *kızdı törkülütüü* törenlerinin yapılması gerekir. Bu törenlerde; erkek tarafın bir koyun alarak çeşitli hediyelerle kızın ana-baba evine gidilir. Törende damat ve gelinin yanında damadın birkaç arkadaşı bulunur. Bu uygulamaya Kırgızlar *otko kirgizüü* (ateşe girdirme) adını verir. Bu törende damadın yakın akrabaları da yer alır. Damat bu törende; gelinin ana-baba evine ilk girişinde üç kez elini kalbinin üzerine koyarak eğilir. Ayrıca kayınpederi ile karşılaşmasında da üç kez aynı uygulamayı yapar. Gelin ise benzer bir uygulamayı damadın evinde, kaynana, kayınpeder, kayın, abla, hala, teyze, amca, dayı gibi yakınları için gerçekleştirir. Bu uygulama gerçekleşinceye kadar gelin bu akrabalarına görünmemeye çalışır ve onlara görünmemek için kaçır. (Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s. 521; Erdem, *Kırgız Türkleri*, s. 117. Kırgızların evlilikle uygulamaları hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 133-192).

²⁶ Bkz. *Manas Destanı*, s. 169-171, 177. Ancak burada ölenlere refakat etmek için kurban edilen hayvanlar ile cenaze yemeği için kurban edilen ve ölenin huzurunda yenen hayvanların, uygulamaların çoğunda birbirlerinden ayırt edilmesi gerekir. Birinciler, yalnızca kendilerine uygun görülen kullanımlara, yani ölene öteki dünyanın yollarında refakat etmek için ya da ölene öbür

Eski tarihlerde Kırgızlarda mezara ölüyle birlikte yiyeceği-içeceği, çeşitli eşyaları, bindiği atı birlikte gömülür, mezarı başına, öbür dünyada hizmet etmesi düşüncesiyle öldürülen düşmanın heykeli dikilirdi.²⁷ Bu düşüncenin bir ürünü olarak, Kırgızların ölen kişiyi esir ve hizmetkârları ile birlikte gömdükleri nakledilir.²⁸ Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde yer alan kurganlarda ölü ile birlikte atların gömüldüğünü gösteren çok sayıda örnek bulunur. Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde yer alan kurganlarda mezar odasında cesetle birlikte at iskeletlerine de rastlanır.²⁹ Ayrıca Tanrı Dağları Kırgızları, ölen kişinin mezarı üzerine bir sırk diker ve ölenin atının kuyruğunu bu sırk üzerine bağlar. Ölenin atının kuyruğunu, mezarına tuğ olarak dikmek ise Türklerin eski bir geleneğidir.³⁰ Günümüzde, ölüm durumunda geleneksel inanışlarını sürdüren Altaylılarda, Yakutlarda, Müslüman Kırgız ve Kazaklarda hâlâ at kurbanı uygulanır. Ancak Kazak ve Kırgızlarda İslâmın yerleşmesi ile birlikte cenaze töreni sırasında kurban edilen at, ölüyle birlikte mezara gömülmemektedir.

İnan, Kırgızlarda definden önce ölü için birçok hayvan kesildiğini belirterek, Müslüman Kırgızların dahi defin töreni gününde birkaç hayvanı, kудayı adı altında kestiklerini bildirir ve bu uygulamanın eski bir şamanlık kalıntısı olduğuna vurgu yapar.³¹ Ayrıca Kırgızların, biri öldüğünde *ölük korugandarga* (ölü bekleyenlere) denilerek keçi, kuzu ya da sığır kestikleri belirtilerek, ölü'nün aynı gün defnedilmemesinin ve ölü için kurban kesilmesi gerektiğinin halk arasında bir beklenti olduğu bildirilir.³² Ölenin gömülmesinden önce kurban kesilmesi geleneği, Kırgızların ünlü Manas Destanı'nda da yer alır.³³ Manas'ın yiğitlerinden biri olan Almambetin Kal-

dünyada binek hayvanı sağlamak ve sürülerinin varlığını oluşturmak düşüncesiyle tahsis edilir. Diğer Türk topluluklarında da olduğu gibi burada at, ölülerin ruhlarının başlıca yol göstericisi ve bineği rolünde görülür. (Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul 1994, s. 227).

²⁷ Bkz. A.N. Bernştam, "Yenisey Kırgızlarının M.S. VI-X Kılımdağı Koomduk-Ekonomikalık Tüzülüşi". *Kırgızdar*, (Haz. K. Cusupov), Bişkek 1993. Cilt II, s. 293; ayrıca bkz. W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi", *Makaleler*, (Çev. Abdulkadir İnan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, Cilt I, s. 362-386.

²⁸ Bkz. Roux, s. 228; Güç, s. 135-138.

²⁹ Bkz. Y. Hudyakov, "Tooluu Altaydağı Kırgızdar". *Kırgızdar*, (Haz. K. Cusupov), Bişkek 1995, Cilt III, s. 140-143; Oktay Belli, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, İstanbul 2003, s. 27.

³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, Cilt VI, s. 200.

³¹ Bkz. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 183.

³² Bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 201, 231.

³³ "... Ölüktü kılıp şaanilüü, özköz söz ayıp manilüü, tündüğünö bee soyup, tüşdügünö tay soyup, caginaga koy soyup, ayabastan malımdı, çeneesten alımdı..." (...Ölüm töreni gibi yapıp, önem-

muklarla mücadelesinde yakın arkadaşı Çuvak'a vasiyetinde, "can dostum, benim kemiklerimi Talas'a götür, yaylaya göm, benim atım 'sarıalay' bana kurban kesip bırak."³⁴ dediği bildirilir. Almambet öldükten sonra ölüsü Talas'a getirilerek gömülmüş, atı da kesilerek, ona öbür dünyada hizmet edebilmesi için Almambet'in mezarı üzerine bırakılmıştır.³⁵

Eski Türklerde *yog* olarak bilinen ölünün hatırası için yapılan büyük aş törenlerine Kırgızlarda, Kırgızca söylenişle *coktoo* (sağı sağma, ölü için ağlama) adı altında rastlanır. Ölünün vefatından bir yıl sonra yapılan bu törenin büyüklüğü, ölünün sosyal mevki ile mütenasip olur; önemli kişilerin aş törenlerinde yüzlerce at, binlerce koyun kesilebilir. Geçmişte, bazen haftalarca devam eden bu törenlerde at yarışları, güreşler, koşular, çeşitli millî oyunlar düzenlenmiştir. Manas Destanında anlatılanlar Kırgızların aş törenlerini adeta göz önünde canlandırır niteliktedir.³⁶ Bir Kırgız prensinin cenaze törenine katılan Atkinson ölenin anısına düzenlenen kurban şöleninde yenilen yemeklerin ölenin onuruna yenildiğini ve ölenin onurlandırılması için yüz atla bin koyun kesildiğini bildirir.³⁷ Günümüzde yaygın olarak kullanılmaya devam eden *ölük bardın baylığın çaçat, cektun etegin açat* (Ölüm, varlıklı olanın zenginliğini saçar, varlıklı olmayanın eteğini açar.), atasözü Kırgızlarda ölüm durumunda verilecek ziyafetler hakkında önemli bir fikir verir. Özellikle varlıklı kimselerin ölümü durumunda Kırgızlar abartılı biçimde hayvan keser ve ziyafet verir.

Kırgızlar arasında uzun süre unutulmayan aş törenlerinden söz edilir: 1863'de vefat eden Kırgız-Kazak sultanlarından Barak Töre için verilen aşın üzerinden, yaklaşık bir asır geçtiği halde hâlâ konuşulur. Aynı şekilde XIX. yüzyılda Çümekey boyuna mensup zengin bir Kırgızın ölümü için yapılan aş töreni de Kırgızlarda unutulmayan büyük aş törenlerindedir.³⁸ 1912 yılında ölen Cantay Uulu Şabdan Baatır'ın cenazesi de büyük aş törenlerine sahne olan bir başka örnektir. Çok sayıda insanın katıldığı bu tören için

li sözler söyleyip, kuzeydekilere kısırak kesip, güneydekilere tay kesip, yakınlara koyun kesip, varlıkta cimrice davranmadan, halime bakmadan...). "Kara aşın tokson soydurup, konok aşın cüz kılıp, kadırlap kelgen adamdı, kadırın sıylap toydurup..." (Kara aşına doksan mal kestirip, konok aşına yüz mal kestirip, ölüye değer verip gelen kümseye, hürmet gösterip, karnını doyurup...). (Manas, Red. T.F. Vladışevskaya, A.A. Gorelova, vd., Moskova 1990, s. 16-17; ayrıca bkz. *Manas Destanı*, s. 47-48).

³⁴ *Manas Destanı*, s. 114.

³⁵ *Manas Destanı*, s. 123.

³⁶ Bkz. Abdulkadir İnan, "Manas Destanında Aş-Yog Merasimi", *Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, Cilt I, s. 121-124.

³⁷ Bkz. Belli, s. 30.

³⁸ İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 194.

yüz kadar atın, bin kadar koyunun kesildiği rivayet edilir.³⁹ Bu bilgiler ve günümüzdeki uygulamalar, özellikle ölümle ilgili durumlarda Kırgızların abartılı biçimde kurban uygulamasında bulduklarını gösterir.

Kırgızlarda bir ölüm olayı gerçekleştiğinde; ölüm gününde, ölünün perşembesinde, 3'ünde, 7'sinde, 40'ında, yıllık anmasında, geçmişteki kahramanların anılması için yapılan aş törenlerinde, kutsal sayılan mezarların veya yerlerin ziyaretinde kurban sunulur. Bu kurbanlar günümüzde imkanlar ölçüsünde at (cılık), sığır-mal, koyun ya da keçi olarak seçilir. Ölümün birinci günü; daha çok at kesilir, imkan ölçüsünde diğer hayvanlar da kurban olarak tercih edilebilir. At kesilen yerde at eti, "ölünün üçü" uygulaması için de saklanır. Kırgızlar ölünün 40. gününe kadar *beyşembilik* adı altında her hafta perşembe günleri ölüyü anmak için evde bir tören yapar. Ölünün "kırkında" da, kurban kesilir ve konuklar ağırlanır. Ölenin "kırkında" kurban olarak daha çok at tercih edilir, bunun yanında inek, dana veya koyun da kesilebilir. *Ölgön adamın üç ayttığı ötkörülöt* (Ölen kimsenin üç bayramlığı olur.) sözleriyle Kırgız inanışlarında ölen bir kimsenin ölümünü takip eden üç bayramda anılması gerekir. Bu yüzden ölümü takip eden üç bayramda kurban kesilir ve ölü ziyafetle anılır. İmkânı iyi olanlar yedi bayramda ölen yakınları için anma töreni düzenler ve bayramlarda kurban keserek merhuma dua ederler.⁴⁰ Matem havasında kutlandığı için ölümü takip eden en az üç bayrama matem ayt ya da ölüler bayramı adı verilir. Bu bayramlarda eve geldiğine inanılan ölü ruhlarını razı etmek ve anmak için yemekler hazırlanır ve yenilir. Bunun akabinde "ölmüşlerimizin ruhuna" denir ve onlar için ayrıca Kur'an okunur.⁴¹

Kırgızlarda, baba evinde genellikle en küçük oğul kalır ve baba yurdunun asıl varisi o sayılır. Dolayısıyla ölen büyükler (anne, baba v.d) için kesilecek kurbanları öncelikle evin küçük oğlu sunar. Diğer kardeşler de kurban sunumu konusunda ona yardımcı olur. Ölenin kızları varsa onlar da gelin olarak gittikleri yerde kurban sunmak suretiyle ağıt okuyup, yas tuta-

³⁹ A. A. Seyitaliulu, *Kırgızdardın Köönörbös Döölöttörü*, Bişkek 2000, s. 307.

⁴⁰ Nurtaci Kalıyeva, Nookat-Şankol, *Doğum Tarihi 1965, 25.02.2004 tarihinde yapılan söyleşiden*. Ayrıca bkz. Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde...*, s. 231-235, 240-243. Kazaklarda vefat akşamı koç kesilir ve gece "konak as" (ölünün misafir yemeği) hazırlanır. Cenaze töreninden sonra aş verilir. Aş 3., 7., 40., 100. gün ve ölümünün birinci yılında da verilir. Aş törenine İslâm kurban kesme geleneğine uygun olarak at ya da koç kesilir. (Ş.K. Ahmetova, "XX. Yüzyılın Sonlarında Batı Sibiry'a'da Şehirli Kazakların Kültürü", *Türkler*, Ankara 2002, Cilt XX, s. 749). Ata ruhlarının anılması hakkında Çuvaşlardaki uygulamalar ve karşılaştırma için bkz. Ank, *Çuvaşların Dinî İnanışları...*, s. 76-83.

⁴¹ Bkz. Kemal Polat, "Kırgızistan'da Dinî Günler ve Bayramlar", *Dinî Araştırmalar*, Ankara 2002, Cilt 5, Sayı 14, s. 178, 180.

rak atalarını anar. Kırgızlar bu uygulamaya *kudayı ötkörüü* adını verir.⁴² Kurban olarak at kesildiğinde mutlaka *kazı* (sucuk) yapılır ve konuklara sunulur. Gelen konuklar bu uygulama ile at kurban edildiğini de anlamış olur. Kırgızlarda ayrıca bir yerleşim biriminde yaşlıların bir araya gelerek ölen eski dostlarından birini anmak için gerçekleştirdikleri anma törenlerinde de kurban sunulur. Ölen kişinin anısına verilen kara aş'ı bazen, yaşı 70-80'e ulaşan, kimseler yaşamında iken verir. Bu törende at, inek, topoz veya koyundan tercih edilen hayvanlar kesilerek, hayvanların etiyle konuklar ağırlanır. Ancak kesilen kurbanın etinden aş veren kişinin kendisinin yememesi gerekir. Bu kişiye diğer akrabaları dışarıdan yemek getirir, o da kara aşına katılan yaşlılara çeşitli hediyeler dağıtır.⁴³

Büyük ve kahraman ata ruhlarının yaşadıkları ve gömüldükleri yerlerin eski Türklerde kutsal kabul edilmesi, İslâm'ı kabulden sonra Türk topluluklarında evliyanın, şehitlerin mezarlarına, türbelerine ziyarete gidilerek buralarda dua edilmesi, adak ve dilekte bulunulması şeklinde varlığını sürdürür. Kırgız-Kazaklarda görülen ve steplerde taş yığınlarından meydana getirilen höyüklerle ve büyük kahramanların mezarından ibaret olan obalarla ilgili inanışlar da "atalar inanışı"nın tipik birer örneğini oluşturur.⁴⁴ Bunun yansıması olarak Kırgızlarda bir ya da birkaç aile bir araya gelerek kutsal bir yere gidip koyun keserek dua eder, Allah'tan dilek ve isteklerinin gerçekleşmesini diler.

Kırgızlarda ilkbaharda dağların yeşermeye, koyunların kuzulamaya başladığı sırada ve sonbaharda da kış hazırlıklarına başladığında el kudayı (halk kurbanı) adı verilen kurban töreni gerçekleştirilir. Bu tören, ataları veya ölen yakınları anmak için yerleşim birimindeki büyük-küçük herkesin bir araya gelerek belli bir gün belirlemek suretiyle, nehir ya da bir tepede ortaklaşa kestikleri kurban uygulamasıdır. Tören sırasında saygı duyulan aksakallardan biri şöyle dua eder: *Aylanayın! Kuday, aylanayın cer, aylanayın suu! Saat sabırından sakta! Ooru sırkoongdon sakta! Mal can aman bolsun! Amin!* (Kurbanın olayım Tanrım, kurbanın olayım yer, kurbanın

⁴² A. Mavlanov, Özgön-Kızılkırmán, Doğum Tarihi 1929, 06.12.2003 tarihinde yapılan söyleşiden.

⁴³ E. Mamıtov, Oş-Nookat, Karataş Köyü, Doğum Tarihi 1922, 12.04.2004 tarihinde yapılan söyleşiden; A. Mavlanov, Özgön-Kızılkırmán, Doğum Tarihi, Doğum Tarihi 1929, 06.12.2003 tarihinde yapılan söyleşiden.

⁴⁴ Günay - Güngör, s. 64.

Abdulkadir İnan "aylanayın" sözünün, birinin çevresinde dönme, tavaf etme anlamına geldiğini, ancak dualarda "kurban olayım" anlamında kullanıldığını belirtir ve bu sözün Türklerdeki eski bir kurban töreninden kaldığını vurgular. (Abdulkadir İnan, "Manas Destanı Üzerine Notlar". *Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, Cilt I, s. 142).

olayım su! Sabırsızlıktan kuru! Hastalıklardan kuru! Malımız, canımız sağ olsun! Amin!). Bu törende bir başka dua ise şöyledir: *Bıyıklı cılı eli-ceribiz, tıñ bolup, egin-tegin tüşümü mol bolsun, böödö kırsıktardan Kuday saktasın!* (Bu yıl da halkımız, yerimiz, yurdumuz barış ve huzur içinde olsun, ürünümüz bol olsun, felaketlerden, musibetlerden Allah korusun!). Bundan sonra kurban kesilerek bir kazana konulur. Et kaynadıktan sonra davetlilerin beraberlerinde getirdikleri yiyeceklerle birlikte yenilir. Kurbanlık etin tadılmasından sonra tekrar bir dua yapılır. Köylerde bu tören günümüzde daha çok mescitlerde (cami) icra edilir. Duada, insanların günlük ihtiyaçları, doğal afetlerden ve uğursuzluklardan korunma dile getirilir. Bu uygulamada büyük-küçük hiç kimse ayırt edilmeksizin, herkes kurban etinden eşit pay alır. Kırgızistan'ın çeşitli yerleşim birimlerinde her yıl icra edilen bu tören gününde, halkın geçeceği yol üzerinde uygun bir yerde ateş yakılır. Törene gelenler ateşten atlayarak tören yerine gelir. Ateşten geçtikten sonra ardıç ağacının dallarından sembolik bir köprü yapılır. Bu köprü'nün altından geçenlerin üzerine ardıç ağacının dalları suya batırılarak su serpilir. Ayrıca, özellikle yaylaya çıkan Kırgızlar eskiden atalarının yaşadığı bu yerlerde ata ruhlarına onları anmak için kurban sunar.⁴⁵

Kırgızlar kurban kesim sırasında bir kap hazırlar, bu kabın dibine önce tuz, tuzun üstüne de pamuk koyarlar. Bundan sonra kabın içine kurbanlık hayvanın kanını dökerler. Aile reisi ya da kurban sahibi parmağını kabın içine sokarak kana batırır ve diğerlerinin alınına bir işaret koyar.⁴⁶

Kırgızlarda ölümle ilgili kurban uygulamalarında ölünün sevabını artırma düşüncesi vardır. Göçebe yaşam şartlarından kaynaklanan nedenlerden dolayı hayvancılıkla meşgul olan Kırgızlar yiyecek olarak daha çok eti kullanır. Bu yüzden onlarda bütün tören ve toylarda mutlaka çeşitli hayvanlar kesilir. Kırgız toylarında kesilen hayvanlar dolaylı olarak kurban kabul edilir ve toylarda daha çok hayvanın etinden yararlanma maksadı güdülür. Bunun yanında toya katılanlara verilen ziyafetlerle konukların duası alınır. Kırgız mezarlarında kurban olarak kesilen atın kuyruğu mezar başına ası-

⁴⁵ T.D. Bayaliyeva, *Religioznıye perejıtkı u Kırgızov i ih preodolenıye*, Frunze 1981, s. 13.

⁴⁶ Bütün Türklerin dini inanış ve uygulamalarında önemli bir yere sahip olan kurban, aile ve toplumda sevinç ve coşku vesilesidir. Kurbanın en önemli anı kesilme zamanıdır. Anadolu'da sıkça rastlanan bir uygulama burada zikredilmelidir: Kurbanı kesen kişi ya da orada bulunanlar kurbanın akan kanına ellerini batırır ve özellikle küçük çocuklar başta olmak üzere diğerlerinin alınlarına sürer. Bu, bir yandan kurban sevincini paylaşma, diğer yandan kurbanı iştirak etmedir. Anadolu'da yaygın olan bu uygulamaya Kırgızlar arasında da rastlanır. (Erdem, *Kırgız Türkleri*, s. 163-164). Anadolu'da rastlanan uygulamalar arasında, gelin için kesilen kurbanın kanı gelinin, adak için kesilen kurbanın kanı adak sahibinin, diğer nedenlerden dolayı kesilen kurbanın kanının çocukların alınına parmakla sürüldüğü belirtilir. (Bkz. Gökbel, s. 193-194).

lır. Mezar başına nadir olarak at ya da sığır kafatası, topoğun kuyruğu ve sıklıkla da Kırgızca arkar adı verilen dağ koyununun boynuzu takılır.

3.1.2. Diğer Durumlarda Gerçekleştirilen Kurban Uygulaması

Kuraklık durumunda Kırgızlar yağmur duasına çıkarak kurban sunar. Kırgızlarda, *kan akıtuu* (kan akıtma) şeklinde bir uygulamaya da rastlanır. Buna göre; bir kimse ilk kez bir işe başladığında, önemli bir işe girdiğinde, uzun süre ayrıldığı bir yere geri döndüğünde *kan akıtuu* adı altında koyun, bazen de bu amaçla kurban olarak tavuk ya da horoz keser.

Kırgızlarda *bozüy* (Kırgız çadırı) yeni kurulduğunda bir hayvan kesilir. Hayvanın başı *bozüyün* tepesinden (*tündük*) dışarı atılır. Böylece yeni kurulan ocağın daima tüteceğine inanılır. Ögel, Kırgızlarda ev yaptırmak isteyen bir kimsenin, bir "ev duası" yaptırmak zorunda olduğunu bildirir ve "bacası, eşiği kırılmasın, çatısı delinmesin, desteği direği olsun!" sözleri ile biten bir ev duası nakleder.⁴⁷ Günümüzde Kırgızlar yeni bir ev yapıp bu eve yerleştiğinde veya bir ev satın aldığında *üy toyu* (ev toyu) yapar. Bu toy için birkaç at, inek ya da koyun keser, yakın akrabalarına ve komşularına aş verir.

Bazı Kırgızlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de çeşitli hastalıkların tedavisinde tıptan deva bulamadığında tabip, *bübü* (kadın tabip, şaman) ya da *bakşı* (Kırgız şamanı) adı verilen halk hekimlerine müracaat eder. Hastalığın tedavisi bulunamadığında, hastalığın tavuğa veya *bakşıya* geçeceği inancıyla kurban kesip bu kurbanı başkalarına verirler.⁴⁸ Eski Türkler-

⁴⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s. 29.

⁴⁸ Abdulkadir İnan, Müslüman Türklerde Şamanizm kalıntılarını anlatırken, Şamanizm'de hastaları iyileştirmek için yapılan en önemli törenlerden birinin "göçürme" ve "çevirme" olduğunu, bu törenin şamanın aracılığıyla bir hayvanın hastanın etrafında dolaştırılarak hastaya musal olan ruhun bu hayvana nakledildiğini bildirir. (Abdulkadir İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, I, 478). Ayrıca İnan, bir Kırgız *bakşısının* hastayı tedavi amacıyla yaptığı bir ayini tasvir eder: "... Bakşısı bir hastayı tedavi etmek için çağırılmışlardı. Hasta yirmi yaşında bir delikanlı idi. Bakşı geldiğinde bir koyun kesildi. Derhal bunun kürek kemiği çıkarılıp bakşıya getirildi. Bakşı bu kemiği ateşe atıp biraz sonra çıkardı. Bir eliyle kemiği tutup bir elinin parmaklarıyla kemik üzerinde hasıl olan çatlakları (çizgileri) yokladı. 'Ak cin imiş... Bir sarı baş koyun... Sonu iyidir... Bir cemaat var... Bir kazan yanında...' gibi bir sürü şey söyledi. Akşam karanlığı bastıktan sonra hastayı çadırın tam orta yerine yatırıp bakşı 'arvak'larını çağırmaya başladı. Kopuz çalarak bakşı dualarını okuyordu. 'Git!', 'göç!' diye bağırıp çağırırdı. Sonra bir 'sarı baş' koyun getirdiler. Bakşı kendi eliyle hastanın etrafında üç defa dolaştırıp dışarı çıkardı. Bu koyunun kurban olarak kesildiğini yahut adak olarak bırakıldığını öğrenemedim". Bu bilgilerden sonra İnan, bakşılının bu tür ayinlerinin Altaylıların ve Yakutların şaman ayinlerine benzediğine vurgu yapar. (İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 113-114).

de hastalıklardan kurtulmak, şifa bulmak gayesiyle ya da kaza, bela, felaket ve diğer bazı durumlardan kurtulanların Tanrıya şükür için kestikleri bir başka kurban türü daha vardır.⁴⁹ Kırgızlar adak kurbanı olarak da değerlendirdikleri bu uygulamaya *kudayı ötkörüü* ya da *kudayı kılıu* adını verir. Başından bir musibet geçen ve bundan kurtulan kimseler bir kurban kesip başkalarına "aş" verir. Bu törende kesilen kurban, bir şükür kurbanı niteliği taşır. Manas destanında, Manasın ölümünden sonra Manasın anası ile Kanıkeyin, düşmanlarının öldürmek istediği oğlunu alarak birçok sıkıntılı günler geçirdikten sonra Kanıkey'in babası Kara Han'ın yanına geldikleri, Kara Han'ın (Temir Han) kızı ve torununun sağ gelmesi münasebetiyle büyük bir toy yapıp, bir kısrağ kurban ettiği bildirilir.⁵⁰ Manasın oğlu Semetey, baba yurduna döndüğünde babasının yakın dostu Bakay'ın sevinip bir dişi deve kurban kestiği de belirtilir.⁵¹

Kırgızlarda başka bir kurban uygulaması Nevruzda gerçekleşir. Takvime bağlı bir bayram olarak kutlanan Nevruzda atalar anılır ve onların ruhuna kurban kesilir. Kurban kesimi için komşular küçük guruplar halinde anlaşarak ortak bir kurban alır ve keser. Kesilen kurban Kırgızların *sümelek* adını verdiği yemek yanında yenilir, başkalarına da ikram edilir.⁵²

Su baskını ve deprem gibi doğal afetlerde de kurban sunan Kırgızlar, sel ve su baskınına neden olan suyun başına giderek, orada bir kurban keser. Eskiden kurbanın kanı suya karıştırılır, bazen de kurbanın suya atıldığı olurdu.⁵³ Geçmişte Kırgızlarda su başında ya da su kıyısında gerçekleştirilen kurban uygulamasına barış antlaşması vesilesiyle de rastlanır. 1759'da, Kazak-Kırgızlarla Kalmukların bir barış antlaşması yaptıkları, "Bulanık" adı verilen suyun kıyısında, alnında "gök-kaşga" denilen bir işaret bulunan boz bir aygır ile bir koçu kurban kestikleri, ellerini kana batırarak antlaşmaya vardıkları nakledilir.⁵⁴

⁴⁹ Bkz. Özkan, s. 64.

⁵⁰ İnan, "Manas Destanı Üzerine Notlar", s. 136.

⁵¹ İnan, "Manas Destanı Üzerine Notlar", s. 142.

⁵² Kırgızlardaki Nevruz kutlamaları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Erdem, "Kırgızistan'da Nevruz Kutlamaları". *Dini Araştırmalar*, Ankara 1999, Cilt II, Sayı 4, s. 169-176.

⁵³ Bayaliyeva, s. 13-14.

⁵⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s. 330. Türkler, kutlu dağlar üzerinde kurban uygulamasında bulunmuştur. M.Ö. 53 yılında Hun Hakanı Huhanyeh Han kutlu bir dağ üzerinde, kutlu bir beyaz atı kurban etmiştir. Cengiz Han da Moğollar'ın kutlu bir dağı olan Burhan Haldun'a kurban verilmesini emretmiştir. M.Ö. 53'de Hun Hakanı, Hun ve Çin devletleri arasındaki akid ve antlaşmayı beyaz at kurbanından sonra dağ üzerinde yapmıştır. Gerdiz'nin de Türklerin dağa and içtiklerinden söz ettiği bildirilmiştir. (Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s. 456-457).

Kırgızlarda kurban kesimi günümüzde İslâmî uygulamaya uygun olarak gerçekleştirilmekte, bunun yanında kurbanlık, ziyafete çağırılan konukların duası alınmak suretiyle ikram edilmektedir. Ayrıca duadan sonra kurban kesimi sırasında; *ötkön-ketken çong atalarımızdın, eneleribizdin, apalarımızdın arbaktarına bağıştadık.* (Ölüp giden atalarımızın, analarımızın, ruhlarına bağışladık.) denilmekte, bu sözlerin ardından diğer bazıları da *Kuday kabil kılsın!* (Allah kabul etsin!) şeklinde duaya katılmaktadır.⁵⁵

3.2. Kansız Kurban Uygulaması

Kırgızlarda karşılaşılan diğer kurban türü kansız kurban uygulamasıdır. Kırgızların yaşam tarzı, dünya görüşü, dinî inanış ve uygulamaları hakkında orijinal bilgiler içeren Manas destanında "kansız kurban" uygulamasına dair örneklerden de söz edilir. Saçı, ateşe et atma, yağ veya içki dökme gibi uygulamalar Kırgızların da aralarında yer aldığı Türk toplulukları arasında eskiden beri yaşayıp gelen uygulamalardır.

Kırgızlar milli içkileri olan *kımız* (kısarak sütü) toprak, at, ev ve dört bir yöne serpmek suretiyle kansız kurban sunusunda bulunur. Altaylarda ve Eski Türklerde pınarlara ve sulara saç yapılır.⁵⁶ Roux, çeşitli kaynaklara dayanarak Avarların, Çuvaşların, Yakutların ve Kırgızların sungularını ağaçlara sunduklarını veya onların sungu alma yeteneğine sahip olduklarını, düşündüklerini belirtir. Bunun yanında, özellikle ateşe yapılan sunguyla ilgili, genç kızların evlenme sırasında bir koyun kuyruğunun üç yağlı parçasını eline aldığını, ocağın önünde diz çökerek yağlı parçaları ateşe koyduğunu ve bunları yaktığını kaydeder.⁵⁷

Kırgızlar, atalarının kutsallık atfettikleri yerlere önem verir, ataları gibi onlar da bu tür yerleri *ıyık cer* (kutsal yer) olarak görürler. Felaketlerden korunmak, çeşitli hastalıklardan kurtulmak, şifa bulmak, çocuk sahibi olmak gibi gayelerle ziyarette bulunurlar ve bu yerlere sunu takdim ederler. Proto-Türk inanışlara kadar inen ağaçlara bez bağlama geleneğine uygun olarak Kırgızlar bu yerlerdeki ağaçlara *çüpürök* (çul, çaput) bağlarlar.

Bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da kutlu dağ inanışına rastlanır. Dağ kültü yer-su inanışlarının en önemli unsurlarından biri olarak yaşatılır. W. Radloff, Kırgızlardaki Bugu kabilesi arasında Çu nehri-

⁵⁵ G. Mayramova, Özgön-Kızılkırman, Doğum Tarihi 1944; K. Aydayev, Oş-Özgön, Kızılkırman, Doğum Tarihi 1934, 06.12.2003 tarihinde yapılan söyleşiden.

⁵⁶ Bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s. 359, 377; Abdulkadir İnan, "Türk Boylarında Dağ, Ağaç (Orman) ve Pınar Kültü", *Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, Cilt II, s. 253-259.

⁵⁷ Roux, s. 198.

nin kaynağında yer alan *Küngraman*, Koyso nehri'nin kaynağı olan *Çulpasa dağı* ve Tes nehri üzerindeki *Alabaş Ata dağlarının* kutsal kabul edildiğini bildirir.⁵⁸ Bu bilgiler, Issıkgöl'ün güney batı tarafında bulunan arkeolojik bulgularla da doğrulanır. Bulunan malzemeler, Bugu kabilesi mensuplarının *Düngürömö dağına* eskiden beri tazim ettiklerini ve buralarda kurban sunduklarını gösterir. Ayrıca Tiyen-Şan (Tanrıdağları) Kırgızlarının Koçkor Ata dağı, Kaşkar Kırgızlarının Muztag Ata dağı (Sarıgöl sıradağlarında yer alır) ve Markan Ata dağı kutsal kabul ettikleri kaydedilir.⁵⁹

Kırgızlarda yer-su ile ilgili inanışların günümüzde İslâmî motiflerle karıştığı görülür. İslâm tesirinin görüldüğü kutlu dağlarla ilgili inanışlar Kırgız-Kazak dualarına "Kızıl dağın başında Koz evliya! Öküz dağı başında Öküz evliya! Koçkor dağın başında Konurbaş evliya!.." ⁶⁰ şeklinde yansımasını bulur. Günümüzde Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Kırgızlar için, halk arasında "Taht-ı Süleyman" olarak bilinen *Süleyman Dağı*, Oşlular arasında ikinci zemmem olarak nitelendirilen Süleyman Dağı'nın eteğindeki Navaî parkında bulunan su kaynağı, *Sarık Ata Bağı* (Oş), *Arstanbap* (Celalabad), *İdris Baba* (Çatkal ilçesi), *Eyup Suyu*, *Kız Bulağı* (Calalabad), *Sahabe* (Nookat), *Davut Mezarı* (Kademcay) en önemli kutsal yerler sayılır. Bu yerler bayramlarda ve çeşitli vesilelerle ziyaret edilir, kurban sunulur, Kur'an okunur, mum yakılır ve inanışlara bağlı olarak başka işlemler de yapılır. Bunlardan başka Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde kutsal kabul edilen *Duldul Ata* (Aravan-Oş), *Oluya Ata* (Karaşoro-Özgön), *Mazarsay* (Özgön), *Abşır Ata*, *Kotur Bulak* (Nookat), *Calpaktaş* (Kurşap) gibi çeşitli taşlar, sular, koruluklar bulunur. Kırgızlarda ziyaret yerlerinde daha çok çınar ağaçlarına ya da kutsal kabul edilen kaynak suların (*tyık bulak*) başında yetişmiş olan ağaçlara çaput bağlanır.

4. Sonuç

Tarihi bilgiler Kırgızlar arasında İslâmlaşmanın uzun bir sürece yayıldığını göstermektedir. Bu süreç büyük Türk kitlesinin İslâm'ı benimseme dönemi olan X. yüzyıldan başlamakta ve XVIII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bunun yanında dinî yönden incelendiğinde Kırgızistan'da iki ayrı bölge ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; merkezi kuzey ve doğudaki yerleşim birimleri, Issık-Göl ile Narın'ın doğu kesimleridir. Burada yaşayan

⁵⁸ Bkz. Radloff, Cilt II, s. 319.

⁵⁹ A.S. Mendeleyciç, "Etnogenetiçeskiye svyazi Kirgizov s narodami Altaya", XXV Mejdunarodny kongress vastokovedov, dokladi dellegatsii SSSR, Moskova 1960, s. 8.

⁶⁰ Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt II, s. 430.

Kırgızlarda İslâmî uygulamalar yüzeyseldir ve Kırgızların geleneksel inancı ve uygulamaları canlı biçimde sürdürülmektedir. İkinci bölgeyi Kırgızistan'ın güneyi; Oş ve Narın vilayetlerinin batı kısımları ile Fergana vadisindeki yerleşim birimleri teşkil etmektedir. Bu bölgede yaşayan Kırgızlar arasında eski inanışların izleri ve etkileri görülmekte ise de dinî uygulamalarda daha çok İslâmî motiflere rastlanmaktadır. Çünkü bu bölgenin kuzeye göre İslâmlaşması daha erken dönemde gerçekleşmekle birlikte, İslâm kültürünün önemli merkezleriyle her zaman yakın ilişki içinde olduğu bilinmektedir.

Günümüzde Orta Asya'da ve diğer bütün Türk topluluklarının hayatında değişik oranda ve şekilde yaşamakta olan geleneksel Türk inancı ve uygulamalarının en önemlilerinden biri olan kurban fenomeni, Kırgızların inanç ve adetlerinin bir gereği kabul edilmekte ve Kırgız yaşamının her aşamasında eski inanışlarla birlikte İslâmî motiflerle yaşatılmaktadır. Doğum öncesi inanışlarla irtibatlı olarak gerçekleştirilmeye başlanan kurban uygulamasına düğünlerde, çeşitli hastalıklardan, kazalardan ya da sıkıntılardan kurtulma durumunda, ölüm olaylarında, ata ruhlarının anılmasında, kut-sal mekanların ziyaretinde rastlanılmaktadır.

Kırgızlarda öteden beri dindarlık düzeyinin düşük olması onlarda İslâm ile ilgili dinî uygulamaların da yüzeysel olarak kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle onlar bayramlarda –Ramazan, Kurban ve Nevruz Bayramı– çoğunlukla ata ruhlarını ve ölülerini anmak için *ayttık* adını verdikleri kurban uygulamasında bulunmaktadır. Günümüzde çoğu Kırgız *ayttık* adını verdiği bu kurbanları bayram arifesinde kesmektedir. Bununla birlikte artık Kırgızların önemli bir kısmının, İslâm'daki kurban anlayışına uygun olarak kurban kesmeye başladığı gözlenmekte, onlar arasında İslâm'daki kurban uygulaması yaygınlaşmaktadır.